

СОБОРНІСТЬ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ: ДЕЗІНТЕГРАЦІЙНІ ЧИННИКИ ТА СПРОБИ КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

У статті проаналізовано дезінтеграційні ризики та консолідаційні зусилля органів влади і суспільства в умовах здобуття та становлення незалежності України. Автор стверджує, що регіональні відмінності в країні в кінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. політизувалися компартійними структурами, а політична консолідація суспільства зі здобуттям незалежності була загальмована соціально-економічною кризою та нездатністю еліт впроваджувати реформи задля досягнення соборності держави.

***Ключові слова:** соборність, розкол України, державність, регіони, дезінтеграція, незалежність, сепаратизм, автономія.*

Здобуття Україною незалежності активізувало питання суспільно-політичних та культурно-духовних розбіжностей між регіонами держави. Жителі різних регіонів України мали власні історичні міфи, інакші мовні обличчя, відмінні культурно-духовні цінності, були вірними різних релігійних конфесій, не існувало єдності в політичних уподобаннях і баченні зовнішньополітичних пріоритетів.

Протягом останніх 20 літ зусилля українського суспільства і державних структур спрямовувалися на ліквідацію чи послаблення існуючих розколів по лінії Схід-Захід, Південь-Захід і т.д. Одночасно окремі радикальні деструктивні політичні сили як в Україні, так і за кордоном заради досягнення вузькопартійних цілей спекулювали і розпалювали існуючі міжрегіональні протиріччя.

Відзначимо, що в науковій літературі існує декілька підходів щодо оцінки ступеня єдності країни і причин дезінтегрованості нації. Зокрема, Р.Шпорлюк, О.Забужко виводять першопричини відмінностей регіонів України з наслідків радянської спадщини [13; 27]. Дослідники Т.Кузьо та Ю.Парог відзначають, що регіональні відмінності перешкоджають поширенню громадянського

суспільства [17; 24]. Науковці Я.Грицак, О.Гнатюк, Г.Касьянов взагалі не визнають існування серйозного розколу між частинами України [10; 11; 15]. М.Маринович дає міфологічне пояснення функціональних завдань різних частин України [21]. О.Картунов, В.Кремень, О.Маруховська намагаються пов'язати протиріччя в країні з її геополітичним становищем [16]. Натомість дослідники О.Власюк та Н.Прозорова основною причиною поглиблення регіональних відмінностей вважали неопрацьованість державної ідеології [8]. Етноконфесійний чинник як роз'єднувальний оцінюють О.Майборода і В.Расевич [20; 25].

Однак на сучасному етапі наукових досліджень недостатньо систематизованими і вивченими є дезінтеграційні фактори та зусилля влади і суспільства на шляху об'єднання країни. З огляду на це у статті поставлено завдання проаналізувати дезінтеграційні чинники та консолідаційні зусилля в історичній ретроспективі.

Перебудовчі процеси в кінці 80-х – на поч. 90-х рр. ХХ ст. стимулювали українське суспільство до національно-державного відродження. Підтримка незалежності посилювалася внаслідок відкриття репресивних сторінок радянської історії, релігійного ренесансу, незадоволення замовчуванням владою наслідків Чорнобильської катастрофи, погіршення соціально-економічної ситуації в країні.

Опозиційні громадсько-політичні структури (Народний рух України, Українська республіканська партія, Українська міжпартійна асамблея, Українська студентська спілка) домоглися значних успіхів під час виборів до представницьких органів влади навесні 1990 р., продемонстрували силу народного спротиву під час Студентської революції на граніті в жовтні 1990 р. В умовах зростання політичної активності українців падає авторитет Компартії України та органів влади (лави комуністів у 1990 р. залишили 220 тис. осіб, а вступили 38 тис. осіб) [15, с. 17]. Поступками з боку влади став закон “Про мови в Українській РСР” (1989 р.), яким українській мові гарантувалося право державної та Декларація про державний суверенітет України (1990 р.).

Зміни у свідомості керівництва Компартії України ілюструє виступ голови Верховної Ради Л.Кравчука на засіданні Політбюро ЦК Компартії України 19 жовтня 1990 р. Зокрема, він зазначив: “Якщо ми приймаємо рішення, щоб бути дійсно господарями на своїй землі, ми ці кроки зробимо, то я впевнений... ми в близькому часі в змозі нагодувати народ України..., причому досить пристойно...” [2, арк. 33]. Однак національні аспекти нової лінії ЦК не влаштовували парторганізації південно-східних областей” [18, с. 26]. Консерватизм комуністів Сходу і Півдня яскраво виражено в надісланих на адресу КПУ і КПРС на початку 1991 р. зауваженнях комуністів Старокраматорського машинобудівного заводу ім. С.Орджонікідзе. Комуністи заводу вимагали вести безкомпромісну боротьбу з “Рухом”, забезпечити правопорядок у країні, боротися з тіньовою економікою, припинити існування кооперативів [3, арк. 13].

Результати всесоюзного референдуму 17 березня 1991 р. з питання збереження СРСР підтвердили бажання українців незалежно від національності домогатися суверенітету республіки. Однак ці результати засвідчили і наявність регіональних політичних розбіжностей. Так, у Донецькій, Миколаївській, Луганській, Кримській АРСР за збереження Союзу висловилися 85–87% голосуючих, у Волинській, Ровенській – менше 55 %, в м. Києві – 44,6 % [1, арк.2], Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській – менше 20 % [5, арк. 18].

Компартійно-радянські сили задля утримання влади стимулювали поширення в республіці сепаратистських міфів і формування негативного образу українського націоналізму. Це проявилось в сепаратистських планах створення так званих Донецько-Криворізької республіки, Підкарпатської Русі, суверенізації Криму та “Новоросії”. Так, не дивлячись на формальну відстороненість обласного керівництва КПУ від проблеми русинства, є докази безпосереднього відношення комуністів до активізації політичної складової цього руху. Зокрема, цим є виступ М.Волощука на засіданні Політбюро ЦК КПУ 19 жовтня 1990 р. Політик на доказ певних успіхів комуністів краю в боротьбі з націонал-демократичними організаціями зазначив: “А русинів ми створили,

спеціальне товариство в протівовес всім організаціям”. Ми свідомо зазначили про належність КПРС до русинського руху, а не зокрема КПУ, оскільки у виступі М.Волощук наголосив про попередні консультації з ЦК КПРС [2, арк.150].

Безпосереднє відношення місцевих структур КПУ до залякування громадян загрозою розпаду країни проявилось під час виступу секретаря Харківського обкому КПУ А.Мялиця перед партійним активом м. Харкова наприкінці грудня 1990 р. Він, звинувачуючи націонал-демократів, заявив: “І все-таки іде розмова..., щоби нашу республіку розчленувати на федерацію, зробити Закарпатську республіку чи автономію, Крим, нашу частину, Північ, Центр і т.д. і щоби були такі республіки. Буде настирливо проводитися ця політика” [6, арк. 65].

Проте в умовах швидкої дезінтеграції СРСР і складної соціально-економічної ситуації в Російській Федерації незалежність України на всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. була підтримана переважною більшістю населення у всіх регіонах країни. Позитивну роль у переконанні національних меншин у необхідності будівництва Української держави відіграли толерантне ставлення до представників національних меншин українців та виважена політика української влади, яка шляхом прийняття Декларації прав національностей і рядом інших заходів зняла напругу в міжетнічних відносинах.

Однак, незважаючи на приголомшливу підтримку населенням республіки незалежності на грудневому референдумі 1991 р., соціально-економічна криза, занурення країни у владний безлад, зростання рівня злочинності, а також експансивна політика окремих політичних сил сусідніх держав на початку 90-х рр. ХХ ст. знизили рівень підтримки українським суспільством незалежності та ускладнили об’єднавчі процеси.

Як зазначає Ю.Бадзьо, “грудневий референдум показав, що суспільство психологічно готове погодитися з національною державністю, як державою українців, але революційний порух загалу був не так свідомим вибором, як імпульсивною реакцією на минуле в очікуванні швидкого поліпшення соціального становища” [7, с. 7]. Загальну зневіру суспільства і кризовий стан у державі засвідчили

соціологічні дослідження, проведені Національним інститутом стратегічних досліджень у кінці 1992 р. Зокрема, 25,2% опитаних взагалі відмовлялися йти на вибори, а 2% респондентів готові були підтримати автономію чи незалежність їх регіонів [4, арк. 33].

Зволікання з проведенням реформ повернулося бумерангом у формі зменшення підтримки незалежності [9, с.100]. Так, у Харкові тягар економічної ситуації вивів на вулиці 19 березня 1993 р. більше 40 тис. осіб. Учасники мітингу висловили недовіру центральним органам влади, а основною причиною бід називали розрив економічних зв'язків з державами СНД і корумпованість чиновників [14, с.1]. Проте найбільшою небезпекою українського варіанту модернізації був не відкритий масовий виступ, а “тиха десоціалізація” суспільства, коли люди, розчаровані у декларованих урядом цілях, підтримували лівих політиків [22, с.22].

Соціально-економічні проблеми, на думку І.Дзюби, обтяжувала глибока деукраїнізованість більшої частини керівного політико-адміністративного й економіко-виробничого корпусу, що прямо впливало на їх здатність розуміти проблеми України і вирішувати їх [12, с.19]. Одночасно з політичною та економічною кризою існувала криза ідентичності. У цьому аспекті, за визначенням О.Гнатюк, з усіх країн колишнього СРСР у гірше становище потрапила тільки Білорусь [10, с. 94].

Після обрання в 1994 р. Президентом України Л.Кучми суспільно-політична і соціально-економічна ситуація в державі поступово стабілізувалася. Л.Кучма спромігся зупинити економічну кризу, налагодив роботу органів державної влади, встановив добросусідські відносини з суміжними державами. Усе ж дискусійні для країни питання (мова, історія, культурно-духовна орієнтація, зовнішньополітичні відносини), які перешкоджали консолідації українського народу, не розв'язувалися, а фактично були заборонені для публічного обговорення.

Відсутність серйозного поступу в розвитку української культури і мови викликала відчуженість і пасивність української еліти. Так, письменник В.

Цибулько зауважував, що в українському випадку титульну націю можна експлуатувати як донора на будь-які випадки життя, а насправді зважати на неї ніхто не збирається. На його думку, це призвело до того, що цементувального прошарку чи кістяку, який робить суспільство єдиним, не було створено в Україні [26, с.12].

Перетворення України в авторитарну державу з низьким рівнем дотримання прав і свобод громадян викликало спротив громадськості. Поштовхом до акцій протесту стала смерть журналіста Г. Гонгадзе, яка оголила всі недоліки режиму. Одночасно, на думку одного з організаторів акції “Україна без Кучми” 2000 – 2001 рр. Ю. Луценка, одна з найбільших заслуг протестного руху те, що “люди побачили, що вони – громадяни однієї країни – прагнуть одного й того самого” [19, с.4].

Помаранчева революція 2004 р. об’єднала українське суспільство на основі демократичних цінностей, з’явилися паростки формування національної ідеї, що базувалася на євроінтеграційних устремліннях українців. Революція виявила, що в суспільстві формується нова свідомість – демократична свідомість росіян і/чи російськомовних, які почуваються повноправними громадянами України. Вони знають, що в демократичній Україні ніхто не примушуватиме їх відмовитися від російської. Але ця категорія громадян, як правило, добре знає українську мову і послуговується нею, коли це необхідно [23, с.4]. Як описує О.Забужко, відбулося “перетворення маси розрізнених індивідів на єдину істоту – на колективного індивіда, наділеного власною волею, – це і є те, що в класичному лексиконі зветься “народженням нації” [13, с.15].

Однак революція 2004 р. також відновила дискусію щодо статусу російської мови, зовнішньополітичних орієнтацій держави і бачення шляхів духовно-культурного розвитку українського народу. Президенту України В.Ющенку в 2005–2009 рр. не вдалося досягнути єдності в роботі центральних органів влади, в країні тривала самовбивча боротьба провладних політичних партій. Суспільно-політична ситуація загострювалася через політичні конфлікти з Російською Федерацією (РФ) і розчарування країн Заходу в можливостях української влади. У зв’язку з цим навіть ініціативи держави,

спрямовані на консолідацію суспільства (євроінтеграційний зовнішньополітичний курс, формування спільної історії, проукраїнська освітня політика), були мінімально реалізовані. Натомість політична опозиція в умовах напіврозпаду органів влади і за сприяння російських політичних чинників підтримувала особну проросійську ментальність мешканців Сходу і Півдня України.

З приходом до влади на початку 2010 р. на посаду Президента України В.Януковича владна політика сфокусувалася на реалізації сценарію розвитку країни, який підтримує значна частина населення Сходу і Півдня України. Усе ж така об'єднавча політика закреслює попередню практику формування спільного суспільного простору на українських національно-духовних засадах і замість зближення регіонів України заштовхує нашу державу в імперську схему «Русского мира».

Отже, в 1989–1991 рр. консолідацію суспільства навколо ідеї незалежності України ускладнювали значна частка національних меншин у структурі населення Сходу і Півдня України, історичні відмінності та більша інтегрованість у систему радянських цінностей цих регіонів. Задля утримання влади комуністичні керівники ініціювали дезінтеграційні процеси, залякували суспільство, що зі становленням незалежної України відбудеться насильницька українізація та утиски росіян, територіальний розпад країни. У цих процесах неможливо звинувачувати загалом Компартію України, оскільки позиції комуністів Сходу і Півдня країни відрізнялися від поглядів їх однопартійців із Західної України.

Перехід на ринкові основи господарювання після здобуття Україною незалежності ускладнив соціально-економічну ситуацію в країні. При владі залишилися в основному представники компартійно-державної еліти, які не мали ні досвіду, ні знань для проведення економічних і політичних реформ та сприйняли державність формально. Незважаючи на деукраїнізованість влади, її провальна політика відкинула народні маси від консолідації навколо української ідеї. Обрання Л.Кучми Президентом у 1994 р. призвело до стабілізації ситуації в країні. Його проросійські виборчі гасла заспокоїли

населення Півдня і Сходу України, а авторитарна модель управління унеможливила дискусії щодо зміни форми державного устрою чи перегляду статусу мов. Шляхом підписання міждержавних договорів з сусідніми країнами Л.Кучма зняв проблему територіальних претензій до України.

Помаранчева революція розбудила в суспільстві надії на можливість консолідації навколо будівництва правової демократичної країни. Як об'єднувальна ідея для громадян держави значною мірою викристалізувалася також євроінтеграційна перспектива. Однак не відбулося системних змін у владі, а боротьба за політичні впливи між В.Ющенком і Ю.Тимошенко послабила процеси міжрегіональної співпраці. До всього цього постпомаранчевий період гостро поставив питання неготовності еліт йти на компроміси і впроваджувати реформи задля досягнення соборності країни. Після обрання Президентом України у 2010 р. В.Януковича в національно-культурній політиці відбувся ухил на користь національних меншин і посилилася співпраця у міжнародних відносинах з Російською Федерацією. Але незрозуміло, чи така зміна внутрішньої і зовнішньої політики дасть у довгостроковій перспективі результати в питанні консолідації країни.

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 11, спр. 2266. – 34 арк.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 11, спр. 2198. – 178 арк.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 32, спр. 2895. – 330 арк.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 271, оп. 1, спр. 35. – 39 арк.
5. Державний архів Тернопільської області, ф. П-1, оп. 39, спр. 131. – 76 арк.
6. Державний архів Харківської області, ф.2, оп. 207, спр. 577. – 70 арк.
7. Бадзьо Ю. Український вибір / Ю. Бадзьо. – К.: Смолоскип, 2004. – 56 с.

8. Власюк О., Прозорова Н. Карта регіоналізму в колоді маргінальних еліт / О.Власюк, Н.Прозорова // Віче. – 2004. – №10. – С.58-61.
9. Гаврилишин О. Що заважає українському зростанню? Політичні, економічні та історичні чинники, які перешкоджають економічному зростанню / Олег Гаврилишин // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В.Ісаїва. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2004. – С.90-113.
10. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / О.Гнатюк. – К.: Критика, 2005. – 528 с.
11. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї / Ярослав Грицак. – К.: Критика, 2004. – 344 с.
12. Дзюба І. Україна перед Сфінксом майбутнього / І.Дзюба // Український історичний журнал. – 2002. – №3. – С.3-22.
13. Забужко О. Let my people go: 15 текстів про українську революцію. 2-е вид. випр. / О.Забужко. – К.: Факт, 2006. – 232 с.
14. Золотих Г. Видовища є. Чи буде хліб? / Г. Золотих // Вечірній Харків. – Харків, 1993. – 20 березня. – С.1.
15. Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії / Г.Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – 432 с.
16. Калиновський Ю. Проблеми національної безпеки України з точки зору етнополітичних досліджень / Ю.Калиновський // Нова політика. – 1999. – №5. – С.58-60.
17. Кузьо Т. Пострадянські перетворення в Україні: теоретико-порівняльний аспект / Тарас Кузьо // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В.Ісаїва. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2004. – С.45-70.
18. Литвин В.М., Слюсаренко А.Г. На політичній арені України (90-ті рр.). Роздуми істориків / В.М.Литвин, А.Г. Слюсаренко // Український історичний журнал. – 1994. – №1. – С.9-30.

19. Луценко Ю. Як тільки настає час атаки опозиції треба випити 50 “бойових” і йти вперед / Ю.Луценко // Україна молода. – К., 2003. – 21 травня. – С.4.
20. Майборода О. Російський націоналізм в Україні (1991–1998 рр.) / О.Майборода. – К., 1999. – 28 с.
21. Маринович М. “Люблю я Львів, та дивною любов’ю...” / Мирослав Маринович // Leopolis multiplex. – К.: Грані-Т, 2008. – С.431-438.
22. Павленко Р., Рябов С. Динаміка громадянського суспільства в Україні / Р.Павленко // Нова політика. – 1996. – №5. – С.16-26.
23. Пахльовська О. Російська мова і демократія: нерозв’язана дилема історії / О.Пахльовська // День. – К., 2005. – 15 лютого. – С.1, 4.
24. Рарог Ю.В. Феномен теневой власти и перспективы государственного строительства в Украине / Ю.В.Рарог // Розвиток демократії і демократична освіта: Збірник матеріалів IV міжнародної наукової конференції 28-30 вересня 2006. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – С.380-385.
25. Расевич В. Львів націоналістичний? / В.Расевич // Leopolis multiplex. – К.: Грані-Т, 2008. – С.176-189.
26. Цибулько В. Україна – імперія / В. Цибулько // Експрес. – Львів, 2003. – 31 липня – 7 серпня. – С.12.
27. Шпорлюк Р. Імперії та нації / Пер. з англ. / Р. Шпорлюк. – К.: Дух і Літера, 2000. – 354 с.

Adamovych S. Sobornost (integrity) of independent Ukraine: disintegration factors and attempts of the social consolidation in the historic perspective. The article analyses disintegration risks and consolidation efforts of the state bodies and the society in the process of gaining and development of Ukraine’s independence. The author argues that in the late 1980s – early 1990s, the regional differences in the country were politicized by the communist party’s structures while the political consolidation of the society since independence gaining was slowed down by the social-economic crisis and elites’ inability to introduce reforms aimed at the country’s integrity.

Key words: sobornost (integrity), split of Ukraine, statehood, regions, disintegration, independence, separatism, autonomy.

Адамович С. Соборность независимой Украины: дезинтеграционные факторы и попытки консолидации общества в исторической ретроспективе. В статье проанализированы дезинтеграционные риски и консолидационные усилия органов власти и

общества в условиях формирования и становления независимости Украины. Автор утверждает, что региональные различия в стране в конце 80-х - начале 90-х гг. политизировались компартийными структурами, а политическая консолидация общества с обретением независимости была замедлена социально-экономическим кризисом и неспособностью элит внедрять реформы для достижения соборности государства.

Ключевые слова: соборность, раскол Украины, государственность, регионы, дезинтеграция, независимость, сепаратизм, автономия.

Адамович Сергій Васильович – доктор історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника